

UTVECKLINGSEKONOMER:

Ge småbönderna en chans!

TEXT: ANIKA AGEBJÖRN, frilansjournalist

Världens mäktiga togs på sängen av livsmedelskrisen. På några få månader, runt årsskiftet 2007–2008, mer än fördubblades priserna på viktiga basvaror som vete och majs. Med hungerkravaller i tredje världens storstäder blev det smärtsamt tydligt hur sårbara importberoende länder är.

Är det inte dags att ge småbönderna en chans?

HUNGERN SKULLE HALVERAS till år 2015 jämfört med 1990. Målet sattes upp på FN:s livsmedelsorgan FAO:s möte i Rom 1996 och blev ett av FN:s åtta millenniemål. År 1990 fick cirka 850 miljoner människor, 16 procent av jordens befolkning, inte tillräckligt med mat. Detta trots att den mat som produceras globalt väl räcker till för alla.

Men det gick trögt. När matkrisen bröt ut hade antalet hungrande knappt minskat. Under 2007 ökade de i stället med cirka 75 miljoner människor. Millenniemålet syntes mer avlägset än någonsin.

Ända sedan 1950-talet har de globala institutionerna förlitat sig på en utvecklingsmodell som vilar på idén om komparativa fördelar och stor internationell handel med livsmedel. Fattiga länder skulle inte satsa på att vara självförsörjande när det fanns billig importerad mat att tillgå. I stället borde de rikta in sig på att tillverka specialprodukter, som frukt, grönsaker och snittblommor, för export.

Regeringar i fattiga länder lyssnade hellre på stadsbefolkningarnas krav på billig mat än på småböndernas behov av stöd för att kunna producera och sälja sina varor. Den globala marknaden var mer intressant än den lokala. Det var enklare att öppna sina gränser för import av billig mat från EU och USA, än att stimulera och stödja det egna jordbruket.

– Det var en behändig politik så länge priserna sjönk, säger nationalekonomen Stefan de Vylder. Men när de började stiga blev sårbarheten i importberoendet uppenbar.

Den här utvecklingen förstärktes av dumpningen av mat från den rika världen, ibland som livsmedelsbistånd men oftast via handel. Med de omfattande jordbruks-subsventionerna i framför allt EU och USA kan den rika världens bönder sälja sina produkter långt under produktionspriset, det som kallas att dumpa. Jordbrukssub-

ventionerna har drivit fram konstlat låga världsmarknadspriser på mat.

Den trenden förstärktes på 1980-talet av Världsbankens och Internationella valutafondens (IMF) krav på strukturanpassningar i de skuldsatta länderna. För att få omförhandla sina skulder till rimligare villkor tvingades dessa länder dels ta bort stöden till de egna bönderna, dels öppna sina gränser för konkurrens utifrån genom sänkta livsmedelstullar.

– I många länder tog strukturanpassningsprogrammen bort det lilla som fanns av offentligt stöd till bönderna. Subventioner till handelsgödsel och andra insatsvaror skars ned dramatiskt eller eliminerades helt. De statliga försäljnings- och uppköpsorganisationerna var kanske inte alltid så effektiva, men efter dem kom ingenting och det var ännu sämre, säger Stefan de Vylder.

TILL DETTA KOM framväxten av stora transnationella företag som mer och mer tog kontroll över både insatsvaror, det vill säga utsäde och konstgödsel, och matmarknaden globalt. De transnationella företagen tryckte också på för att handel med jordbruksprodukter skulle lyftas in i världshandelsorganisationen WTO redan från starten 1995. WTO:s jordbruksavtal syftade till att avreglera, alltså ta bort hinder för handel med mat globalt. WTO skapade en spelplan som har gjort det ännu svårare för små lokala bönder att hävda sig gentemot internationella företag. Men de fattiga länderna hoppades att jordbruksavtalet skulle tvinga i-länderna att öppna sina jordbruksmarknader och minska sin dumpning.

WTO ger dock större möjlighet att skydda de egna jordbruken än vad många länder valt att utnyttja, påpekar Stefan de Vylder. Däremot har det ännu inte lyckats inom ramen för WTO att ta bort eller nämnbart minska de handelsstörande jordbruks-subsventionerna i framför allt EU och USA.

Småbönder kläms från två håll: Av höga priser på insatsvaror och av låga priser på sina produkter när de tvingas sälja dem till mellanhänder i brist på en egen försäljningsorganisation och effektiva lagerlokaler. Med etablerandet av internationella stormarknadskedjor ökar kraven ytterligare. Bönderna måste kunna leverera överenskomna kvantiteter, oftast stora, i exakt rätt tid och i prima skick. Minsta avvikelse och de stryks från leverantörslistan.

mer än hälften av jordens invånare i städer. I många länder växer istället ett specialiserat exportinriktat jordbruk fram på den allt mer avfolkade landsbygden.

Men den här utvecklingen har inte fått stå oemotsagd. 1996, inför FAO:s livsmedelsmöte i Rom, lanserade småbrukarorganisationen Via Campesina begreppet matsuveränitet som en kontrast till FN:s mer modesta krav på matsäkerhet. FN menar att det räcker med matsäkerhet, det vill säga

LENA ZETTERSTRÖM



Jordbruks-subsventionerna har drivit fram konstlat låga matpriser.

de statliga försäljnings- och uppköpsorganisationerna var kanske inte alltid så effektiva, men efter dem kom ingenting och det var ännu sämre

RESULTATET SER vi i dag. De flesta u-länder har gått från att exportera till att importera mat. Eller, som Stefan de Vylder skriver*: ”Den del av världen där över hälften av befolkningen arbetar med jordbruk är alltså nettoköpare av mat från de länder där jordbruket sysselsätter färre än fem procent av befolkningen.”

I accelererande takt drivs småbönder och lantarbetarfamiljer från landsbygden när det inte längre går att försörja sig på jordbruk i liten skala. De hamnar i förslummade områden i städerna med försörjning i den så kallade informella sektorn. I dag bor

en tryggad tillgång till mat som exempelvis kan köpas på en internationell marknad. Kravet på matsäkerhet säger inget om var och av vem maten produceras och vem som har kontroll över produktionen.

Matsuveränitet däremot innebär rätten för människor, samhällen och länder att själva bestämma över sin matproduktion. Matsuveränitet prioriterar lokal matproduktion framför globala marknader. Den föreskriver småbönders, herdars och fiskares rätt till land, vatten och betesmarker, samt krediter, och länders rätt att skydda sig mot dumpade priser på mat, med höjda

tullar om så krävs. Folken ska ha inflytande över beslut som gäller det nationella jordbruket och kvinnliga jordbrukares rätt till erkännande lyfts särskilt fram.

– Matsuveränitet är en revolutionär strategi. Den går helt emot de existerande maktstrukturerna, säger Ulf Jonsson, professor i ekonomisk historia vid Stockholms universitet.

Hans aktuella forskning handlar om den alltmer storskaliga sojaproduktionen i södra Sydamerika: Brasilien, Argentina, Paraguay, Uruguay och i viss mån Chile. Han ser en snabb expansion av det högteknologiska, industrialiserade, exportinriktade jordbruket

”Matsuveränitet är en revolutionär strategi. Den går helt emot de existerande maktstrukturerna.

och en extrem koncentration av ägande och makt som bara kan jämföras med den under kolonialtiden. I dag kontrolleras exempelvis hela marknaden av basvaror från jordbruket (vete, majs, ris, soja) av fyra transnationella företag: Cargill, Bunge, Louis Dreyfus och Arch & Daniel Midlands.

– Ett problem med denna storskaliga modell, säger Ulf Jonsson, är att den utesluter de flesta. Den genererar inte särskilt mycket jobb. Landsbygden dräneras på arbetstillfällen. Och till det kommer ju också att den inte är ekologiskt hållbar. Den bygger på stora monokulturer, utarmning av jordarna, mycket gödning och bekämpningsmedel och god tillgång till vatten.

I en värld som ska försörja en växande befolkning på allt mer utarmade jordar, med ökande vattenbrist, energikris och ekologisk stress krävs ett radikalt nytänkande, konstaterar han. Det behövs mycket mer av diversifierade småskaliga jordbruk som sluter kretsloppen.

Och visst finns tecken på nytänkande. Vid Cancún-mötet 2003 visade de fattiga länderna upp en ny enighet och en ny ”stödighet” i WTO-förhandlingarna, skriver Stefan de Vylder*. Budskapet var entydigt. Om inte de rika länderna gör allvar av sina utfästelser att avskaffa såväl handelshinder som dumpning på jordbruksområdet, så vill vi inte vara med längre.

Flera tunga organisationer, som den afrikanska samarbetsorganisationen NEPAD, kräver också ett slut på försummandet av jordbruket. Välkända lobbyister som USA:s förre president Bill Clinton och utvecklingsekonomen Jeffrey Sachs far världen runt och pläderar för småbrukets och självförsörjningens renässans. En forskarpanel tillsatt av FAO och Världsbanken, ett slags jordbrukets motsvarighet till FN:s klimatpanel, kom 2008 med en rapport som stödjer tanken på starkare lokala marknader, ekologiskt hållbart jordbruk och att småbönders roll måste uppvärderas.

VÄRLDSBANKEN ÄGNADE också sin årliga rapport 2007, World Development Report, åt jordbruket och det hälsades som ett trendbrott. För första gången på 25 år erkände Världsbanken jordbrukets centrala roll i att bekämpa fattigdom.

Men banken gick inte särskilt långt i sitt nytänkande. Receptet för att få fart på jordbruket var det gamla vanliga: ökad liberalisering och konkurrensutsättning.

– Världsbankens experter pendlar mellan lärobokens orubbade tro på de komparativa fördelarna och den verklighet som den ständigt kommer i konflikt med, konstaterar Ulf Jonsson.

Hans egen vision är ett ekologiskt hållbart familjejordbruk som drivs på modern vetenskaplig grund. Han anser att handeln med livsmedel kan minskas radikalt, särskilt när det gäller basvaror som kan odlas lokalt.

– Jag anklagas ibland för att ha en sörgårdsvision, men varför skulle inte ett sådant jordbruk gå att utveckla? Problemet i dag är att detta inte är intressant för dem som kontrollerar forskningen och teknikutvecklingen. Därför får vi inte fram den kunskap och de verktyg som behövs, säger Ulf Jonsson.

MEN EN LÅNG RAD andra faktorer behöver också vara på plats, som jordreformer, alltså en jämnare fördelning av jordägandet, och utbildning så att bönderna själva i egna organisationer kan ta kontroll över försäljning och distribution av sina produkter och slipper beroendet av mellanhänder.

– Sverige och Danmark är goda exempel på hur bönderna byggde upp sina egna organisationer, säger Ulf Jonsson. Men för att sitta i styrelser och driva en sådan verksamhet krävs att du kan läsa, räkna och skriva.

Dessutom krävs förstås en fungerande infrastruktur och tillgång till krediter.

Internationella handelsavtal som inte tillåter dumpning och ojuste konkurrens är viktiga, men vad som framför allt behövs är strukturella reformer i de enskilda länderna, konstaterar Ulf Jonsson.

Och rättvisande matpriser, tillägger Stefan de Vylder. Han förutsåg tidigt att livsmedelspriserna skulle öka och föll inte in i klagokören när de verkligen steg. Visserligen skedde det alltför snabbt och kraftigt, konstaterar han. Men långsiktigt behövs en rejäl uppjustering av matpriserna till åtminstone den nivå de hade på 1960-talet om världens bönder ska få en chans. Det senaste halvåret har dock världsmarknadspriserna sjunkit dramatiskt, dock utan att falla tillbaka till den extremt låga nivån i början på 2000-talet.

– Det är intressant, säger han, när priserna på aktier och bostäder sjunker kraftigt då kallar vi det för kris, då tar vi säljarnas perspektiv. Men när matpriserna

stiger då är det livsmedelskris, då är det konsumenternas perspektiv som gäller. Ur producenternas, böndernas, perspektiv är det ju bra med högre priser på mat.

Stefan de Vylders förhoppning är att ökande olje- och därmed transportkostnader i kombination med mer medvetna konsumenter, både i nord och syd, ska ge en renässans åt lokal produktion av livsmedel.

Så här beskriver han ett kanske tänkbart framtidsscenario: ”Världsbanken och andra mäktiga institutioner inser så småningom att ett uppnående av millenniemålen förutsätter att de fattiga på landsbygden ges ökat stöd ... I WTO-förhandlingarna, liksom i de regionala frihandelsavtalen, släpper de rika länderna alla krav på att utvecklingsländerna ska tvingas öppna sina hemmamarknader för matimport.” ■

* Textcitatet från de Vylder är hämtade från en artikel i antologin ”Jordbruk, handel och utveckling. Mot ökad samstämmighet”, utgiven 2006 av Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien.



– Långsiktigt behövs en rejäl uppjustering av matpriserna, menar Stefan de Vylder.



– Jag anklagas ibland för att ha en sörgårdsvision, säger Ulf Jonsson.